

Kawałkova, Ewa

Pradziejowy krajobraz kulturowy jako element rozwoju turystyki kulturowej na obszarze Puszczy Myszynieckiej w oparciu o zagospodarowane obiekty archeologiczne i warsztaty archeologiczne

Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 14, 146-166

2000

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ewa Kawałkova

**Pradziejowy krajobraz kulturowy
jako element rozwoju turystyki kulturowej
na obszarze Puszczy Myszynieckiej
w oparciu o zagospodarowane obiekty archeologiczne i
warsztaty archeologiczne.**

Puszcza Myszyniecka to obszar obecnie leżący między Orzycem na zachodzie i Piśą z Turoślą na wschodzie i północnym wschodzie oraz między górnymi odcinkami Rozogi, Szkwy i Turośli na północy i Narwią na południu i południowym zachodzie. Obszar ukształtowany w wyniku oddziaływania lodowca w trakcie trwania stadium Warty zlodowacenia środkowopolskiego, około 150-105 tys. lat p.n.e. Cechuje ją monotony krajobraz pochodzenia lodowcowo-rzecznego, urozmaicony licznymi wydmyami w dolinach rzek, szczególnie Narwi na jej prawym brzegu oraz jej prawobrzeżnych dopływów Orzyca, Omulwi, Rozogi, Szkwy i Pisy. Teren o glebach rdzawych i bielcowych wytworzonych z piasków gliniastych, słabogliniastych i luźnych, z mადami w partiach brzegowych dolin rzecznych. Teren Zagajnicy (inna nazwa Puszczy Myszynieckiej) obecnie jest mocno wytrzebiony z lasami sosnowymi w rejonach zwymionych i z podmokłymi łąkami w dolinach rzek. Przy czym obecność wydmy, w tym i tych małych i bardzo dużych niekiedy o długości sięgającej 1 km, jak te w miejscowościach Kołaki, gm. Młynarze i Grabowo, w gminie Olszewo Borki, jest bardziej charakterystyczna dla doliny Narwi (właśnie na odcinku od ujścia Orzyca do ujścia Pisy) i dolin jej prawobrzeżnych dopływów w ich środkowych i dolnych odcinkach, w partiach ujściowych do Narwi. Obszar ten znacznie różni się od obszarów ościennych, a jego wyróżnikami są właśnie owe wydmy, porastające je lasy sosnowe oraz gleby w przewadze bielcowe i zbielcowane. Tak też było i w pradziejach od momentu ostatecznego wycofania się lodowca i wejścia w polodowcowy okres holocenu. Po wycofaniu się lodowca około 10 tys. p.n.e. oraz po wywędrowaniu na północ i północny wschód grup ludności schyłkowopaleolitycznej kultury świderskiej, powoli ze wschodu i północnego wschodu na teren północno-wschodniej Polski, w tym i Puszczy Myszynieckiej, wkraczają grupy ludzkie niosące ze sobą określony model gospodarki łowiecko-zbierackiej, określone instrumentarium narzędziowe oraz określony świat wierzeń i magii, a określone mianem kultury janisławickiej. Ludność ta znalazła na obszarze Zagajnicy idealne warunki do ży-

cia. Suche, rozległe wydmy nadające się do zakładania osad, bliskość bogatych w ryby rzek dostarczających także wody pitnej, bogactwo i różnorodność zwierząt łownych w lasach i obfitość runa leśnego, były bazą bogatego osadnictwa na omawianym obszarze. Przyjmuje się, że osadnictwo mezolityczne (8-4,5 tys. p.n.e.) na Niziu Środkowoeuropejskim, to osadnictwo dosyć mobilne, z krótkotrwałymi obozowiskami, których żywotność uzależniona była tylko od bogactwa terenu w surowiec krzemienisty i żywność. Osady czy obozowiska najczęściej zakładane były na zwymionych terasach nadzalewowych dolin rzecznych. Model "kurpiowski" osadnictwa doby mezolitu, ze względu na fizjografię terenu odbiegał od tego stereotypu. Tutaj umiejętność wykorzystania natury, w ramach wspomnianej już gospodarki łowiecko-zbierackiej, osiągnęła taki stopień zaawansowania, zasobność środowiska była tak olbrzymia, a liczebność grup ludzkich nie tak wielka, aby doprowadzić do jakichkolwiek, nieodwracalnych zmian w środowisku, że powstają tutaj stałe osady na szczytach owych wysokich wydm, czasami w znacznej odległości od rzek (np. osada w Łęgu Starościńskim- Leśnej Górze, st. (22) 11 badane wykopaliskowe przez autorkę w latach 1983-85 oddalona jest obecnie około 1,8 km na północny- zachód od Narwi i około 1,6 km na południowy- wschód od Rozogi. W czasach jej funkcjonowania odległości do Narwi ulegały okresowym zmianom w czasie wylewów rzeki. Inne stanowiska tego typu to stanowisko w miejscowości Grabowo, w gminie Olszewo Borki, czy Gontarze, w gminie Zbójna. Wokół tych stałych osad, funkcjonujących czasami przez kilka stuleci (wskazywałaby na to miąższość warstwy kulturowej na stanowisku w Leśnej Górze, sięgająca 50 cm.), występowały znacznie krócej funkcjonujące obozowiska, jak to w miejscowości Kozówki, st. nr 8, w gminie Lelis, badane przez autorkę w latach 1986-88, służące jako miejsce krótkotrwałego zamieszkania na czas obróbki, czy pozyskania surowca krzemienistego, lub korzystania z miejsca związanego z obrzędami kultowymi (?).

Tego obrazu życia puszczańskiego na prawym brzegu Narwi praktycznie nic nie zmieniało w sposób znaczący przez kilka następnych tysięcy lat. Kompleks osadnictwa mezolitycznego, z przebadanymi stanowiskami w Leśnej Górze i Kozówkach w gminie Lelis (datowanymi badaniami palinologicznymi na 4 tys. lat p.n.e.), powstał lub funkcjonował w momencie, kiedy na obszarze Polski południowej rozwijały się pierwsze neolityczne kultury archeologiczne, których ludność mieszkała w stałych osadach, uprawiała ziemię, hodowała zwierzęta, wytwarzała naczynia z gliny i miała zupełnie odmienny świat wierzeń i magii. Nie tylko, że ten doniosły fakt wkraczania ziem Polski w świat rewolucji neolitycznej nie zmienił obrazu życia na ob-

szarze Puszczy Myszynieckiej, ale w tym samym czasie ma miejsce konsolidacja tego kompleksu, a może i powstanie drugiego w górnych odcinkach Rozogi i Szkwy, na wysokości Myszyńca w okresie optimum klimatycznego holocenu, ze średnimi temperaturami rocznymi wyższymi o kilka stopni od obecnych. Bardzo ciepły i w miarę wilgotny klimat tamtych czasów, był jeszcze dodatkowym atutem tego, jak go nazywam „złotego okresu” osadnictwa pradziejowego na terenie Zagajnicy.

Ten wypracowany model osadnictwa, gospodarki i kultury duchowej był tak idealnym, że przeżywa się na tym obszarze z niewielkimi zmianami w okresie i epoce następnych. W neolicie (4,5 -1,7 tys. p.n.e) o charakterystycznym tutaj obliczu kulturowym tzw. neolitu leśnego, jedyną zmianą jest prawdopodobnie wytwarzanie i używanie przez ówczesną ludność naczyń ceramicznych, ale o zupełnie odmiennych od innych kształtach. Są to najczęściej naczynia ostrodenne, które zawieszano lub wkopywano w ziemię. Badania wykopaliskowe nie potwierdziły, jak na razie, umiejętności uprawy roli w neolicie na omawianym obszarze. Uważam, że jeżeli nawet ta forma gospodarki była tutaj stosowana w neolicie, to w znikomej i w mocno wyspecjalizowanej postaci, jako forma uzupełniająca. Osadnictwo doby neolitu, poświadczone znaczną ilością stanowisk subneolitycznych o chronologii od około 2,5 tys. p.n.e., reprezentujących kulturę ceramiki grzebykowo-dółkowej i kulturę niemeńską, zasadza się na tych samych obszarach co osadnictwo okresu poprzedniego. Materiały zabytkowe tych kultur bardzo często zalegają na tych samych stanowiskach. Nic dziwnego skoro obraz życia przedstawicieli tych kultur neolitycznych był wręcz identyczny, jak w przypadku ludności mezolitycznej. Jeżeli przyjąć, że mezolit określa specyficzny rodzaj gospodarki, właśnie gospodarki łowiecko-zbierackiej, to przedstawiciele kultur neolitycznych wywodzili się z tego samego środowiska.

Z taką samą sytuacją mamy do czynienia i w epoce brązu, we wczesnych jej okresach. Osady i cmentarzyska z tych czasów, mimo już poważnych zmian klimatycznych (ochłodzenie i większe zwilgotnienie klimatu), lokują się w tych samych miejscach co poprzednie. Fizjografia terenu i wielki racjonalizm życia ówczesnych ludzi narzucają pradawny, sprawdzony model gospodarki i osadnictwa nawet w dobie następnej rewolucji, tym razem światopoglądowej, związanej z pojawieniem się ciepłego obrządku pogrzebowego. Dominująca gospodarka łowiecko-zbieracka została wzbogacona o specyficzną odmianę hodowli zwierząt, tzw. hodowlę sezonową lub leśną, w której zwierzęta hodowlane wypasane były przez większą część roku w pobliskich lasach, a na zimę spędzane do osad stanowiły rezerwuár żywności dla ich mieszkańców (pozostawiano jedynie osobniki przeznaczone do reprodukcji).

Życie ludzi na terenie Puszczy Myszynieckiej przez tych kilka tysięcy lat, a przede wszystkim prowadzona przez nich gospodarka wykorzystująca zasobność środowiska, a w późniejszych czasach (we wczesnej epoce brązu -1600-1500 r. p.n.e.) poprzez leśny wypas zwierząt tylko nieznacznie zmieniająca go, nie zmieniło się. Nie zmieniło się także i samo środowisko. Zmiany nastąpiły dopiero w wyniku intensywnej uprawy roli i hodowli zwierząt już w okresach historycznych, nie na tyle jednak, aby nie móc dostrzec w dzisiejszym krajobrazie Puszczy elementów tego pradziejowego krajobrazu kulturowego. Pozostały słabe gleby, nienadające się praktycznie pod opłacalną uprawę, pozostały owe wydmy, tak w pradziejach przyciągające osadników i pozostały już tylko ostatki ich sosnowych zalasień. Pozostały także rzeki, będące zawsze elementem osadotwórczym. Wykazywanie i podkreślanie tej specyfiki fizjografii Puszczy i uzależnienie od niej, w tak dużym stopniu, historii życia i kultury na tym obszarze oraz manifestowanie w terenie obiektów archeologicznych, może stać się wielce oryginalnym elementem rozwoju tych ziem poprzez stworzenie i rozwój turystyki kulturowej (gdzie elementy archeologiczne będą stanowiły jedną z części składowych) w oparciu o poznawanie walorów i specyfiki środowiska, jego roli w rozwoju historycznym tych ziem, zapoznavanie się z charakterystycznymi stanowiskami archeologicznymi i udział w badaniach wykopaliskowych. W dobie mizერი finansowej instytucji naukowych i ograniczaniu środków na prowadzenie badań naukowych, taka forma łącząca aktywne i wielce poznawcze formy turystyki z bezpośrednim udziałem w badaniach wykopaliskowych (oczywiście pod kierownictwem doświadczonych archeologów) byłaby korzystna dla wszystkich stron- turystów, naukowców i mieszkańców tego regionu. Obszar Puszczy Myszynieckiej jest jak najbardziej predystynowany do przeprowadzania tego typu przedsięwzięcia. Widoczne w dzisiejszym krajobrazie elementy pradziejowego krajobrazu kulturowego, bogate kompleksy osadnictwa pradziejowego, badania wykopaliskowe prowadzone na terenie Zagajnicy wymusić wręcz powinny ich wykorzystanie do rozwoju regionu i wzmoczenia aktywności miejscowej ludności w tej nowej formie działalności gospodarczej. Temu procesowi, od strony merytorycznej, należy nadać formy instytucjonalne i zapoczątkować go. Z jednej strony aby całemu przedsięwzięciu nadać kolorytu i większej wiarygodności, a z drugiej podnieść atrakcyjność turystyczną omawianego obszaru należy twórczo zagospodarowywać ważne dla prahistorii terenu obiekty archeologiczne, czy dokonywać rekonstrukcji w terenie najważniejszych ich elementów. W ten sposób uczestnik badań wykopaliskowych, opłaconych przez siebie, będzie mógł obejrzeć ostateczny efekt swoich prac w postaci rekon-

strukcji obiektów, których ślady obserwował w ziemi w trakcie badań. W tym celu od kilku lat czynię starania na rzecz zagospodarowania grodziska „Stare Miasto” w Ostrołęce, a ostatnio powstał projekt, mojego autorstwa, skansenu archeologicznego (w ramach Parku Archeologiczno-Etnograficznego) w miejscowości Lelis w powiecie ostrołęckim. Skansen ten to nic innego, jak rekonstrukcja najważniejszych elementów zabudowy osady mezo-litycznej kultury janisławickiej z miejscowości Łęg Starościński - Leśna Góra, gm. Lelis sprzed 6 tys. lat. Osada zrekonstruowana zostanie wręcz w identycznych warunkach- na szczycie wysokiej wydmy, w środowisku sosnowego lasu. Na obszarze około 6 arów zostaną odtworzone w naturalnej wielkości, zgodnie z usytuowaniem i ukierunkowaniem 4 szałasowe obiekty mieszkalne w typie półziemianek zagłębionych w ziemię na 50-60 cm , z naziemnymi szkieletami z belek drewnianych przykrytych matami trzcinowo-trawistymi. Każdy z tych szałasów, tak jak to miało miejsce na stanowisku, zbudowany będzie w innej technice-

1. Szalas o dwuspadowej konstrukcji naziemnej z wiatrolapem od strony południowo-zachodniej, czyli od strony wiejących wiatrów.
2. Szalas o szkielecie naziemnym wspartym na nośnym słupie wysuniętym przed wejście.
3. Szalas o naziemnej konstrukcji dwuspadowej z podziałem funkcjonalnym wnętrza, który dało się zaobserwować w trakcie badań.
4. Szalas o szkielecie naziemnym wspartym na wewnątrz umieszczonym słupie.

Między szałasami zostaną zrekonstruowane otwarte paleniska w jamach paleniskowych; paleniska ogólnowioskowe i przyporządkowane określonym domostwom, a także inne elementy zabudowy osady, jak jamy zasobowe do przechowywania pożywienia, czy magazynowania surowca krzemienego, doły z wypełniającymi je warstwami białawego, rzeczno i szarego piasku służące do magazynowania oczyszczonej wody pitnej- pamiętajmy, że osada w Leśnej Górze usytuowana na szczycie wysokiej wydmy, oddalona była o ponad 1,5 km od rzek, a istniejące obok niej jezioro powstałe w wyniku kolejnego wylania Narwi zabagniało się i chyba woda z niego nie była zdatna do picia. W zrekonstruowanej osadzie staną też słupy totemowe z wizerunkami ptaków na szczytach i na ściankach bocznych. Pradawni mieszkańcy osady w Leśnej Górze byli wyznawcami totemizmu klanowego i wywodzili swoje pochodzenie od wspólnego przodka zwierzęcego lub roślinnego. Wobec odnalezienia na osadzie w trakcie badań bardzo dużej ilości

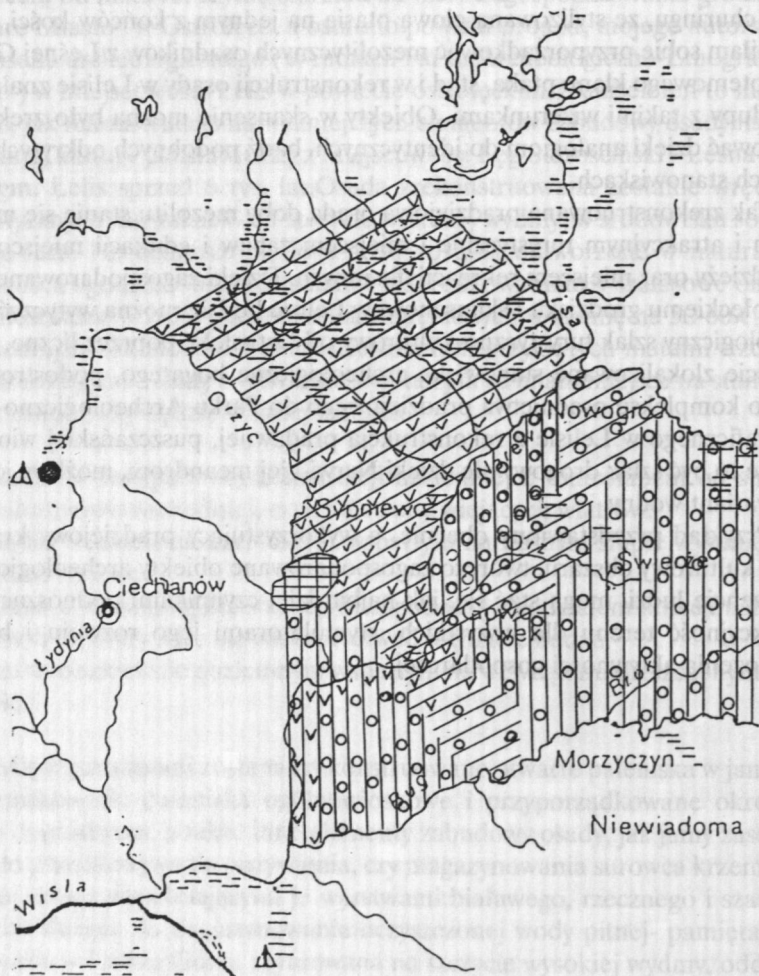
kostek ptasich i wobec odnalezienia w granicach obecnej Ostrołęki na wyspie na Omulwi, gdzie niegdyś stał młyn, totemowej laski czarnoksięskiej, tzw. churingu, ze stylizowaną głową ptasią na jednym z końców kości, pozwoliłam sobie przyporządkować mezolitycznych osadników z Leśnej Góry do totemowego klanu ptaka, stąd i w rekonstrukcji osady w Lelisie znalazły się słupy z takimi wizerunkami. Obiekty w skansenie można było zrekonstruować dzięki analogiom do identycznych, bądź podobnych odkrytych na innych stanowiskach.

Tak zrekonstruowana pradziejowa osada doby mezolitu stanie się miejscem i atrakcyjnym turystycznie i miejscem zabaw i edukacji miejscowej młodzieży oraz miejscem rekreacji dla innych. Dzięki zagospodarowanemu ostrołęckiemu grodzisku i skansenowi w Lelisie będzie można wytyczyć archeologiczny szlak turystyczno-kulturowy od Ostrołęki, poprzez liczne, wyraziście zlokalizowane stanowiska archeologiczne bogatego, podostrołęckiego kompleksu osadnictwa pradziejowego do Parku Archeologiczno-Etnograficznego w Lelisie z rekonstrukcją pradawnej, puszczańskiej wioski. Może to być szlak drogowy ale dzięki Narwi i jej meandrom, możliwy jest i jej wariant wodny.

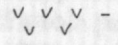
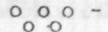
Przykład przedstawiony obecnie, a wykorzystujący pradziejowy krajobraz kulturowy obszaru, twórczo zagospodarowane obiekty archeologiczne i inwencję ludzi, mogą stać się, jak najbardziej czynnikami podnoszącymi atrakcyjność terenu dla wszystkich, stymulatorami jego rozwoju i bazą wzmożenia aktywności gospodarczej.

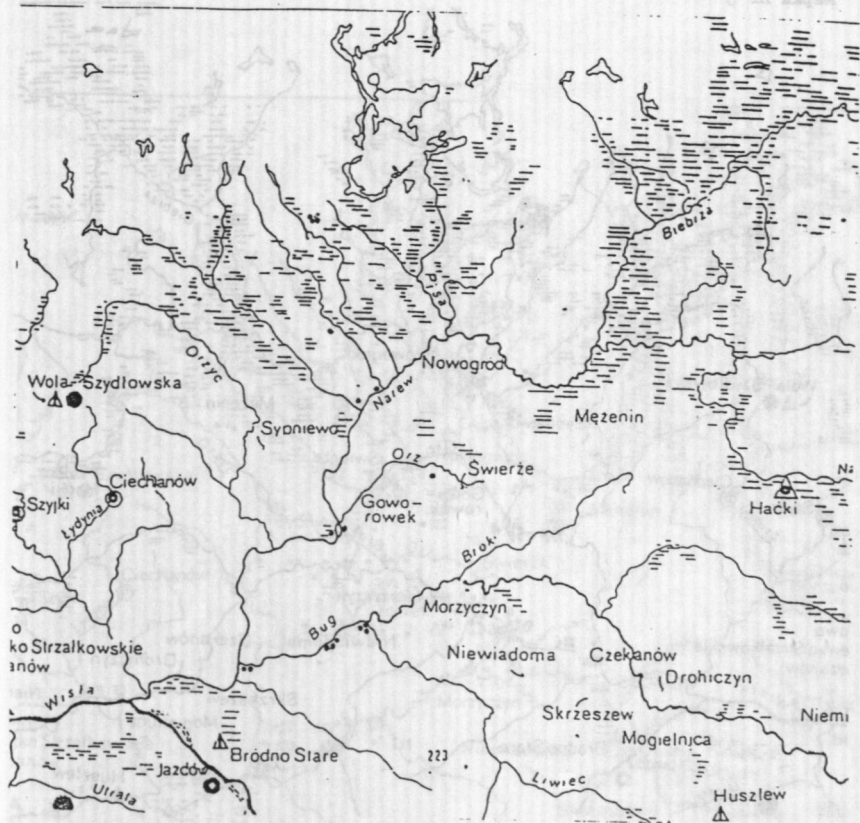
Mapka nr 1

Legenda

- - gleby rdzawe i biellicowe
- - gleby brunatne
- - krajobraz sandrowy pojezierny
- - krajobraz równin peryglacjalnych

Mapka nr 2

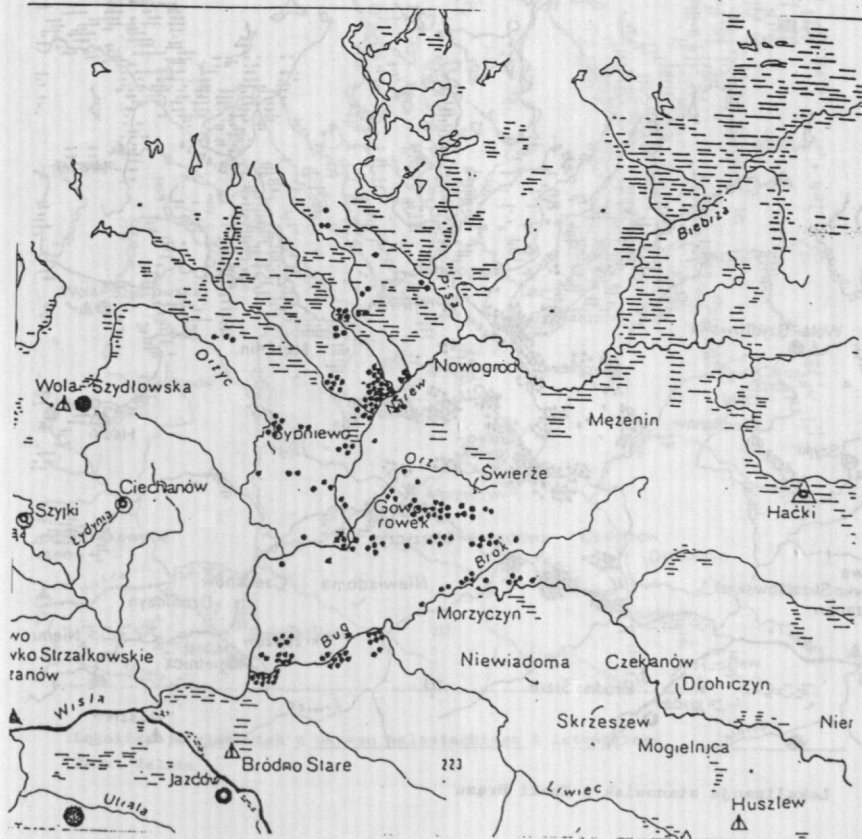
Lokalizacja stanowisk paleolitycznych

Mapka nr 3

Lokalizacja stanowisk mezolitycznych

Mapka nr 4

Lokalizacja stanowisk neolitycznych

Mapka nr 5

Lokalizacja stanowisk z Epoki Brązu

Mapka nr 6

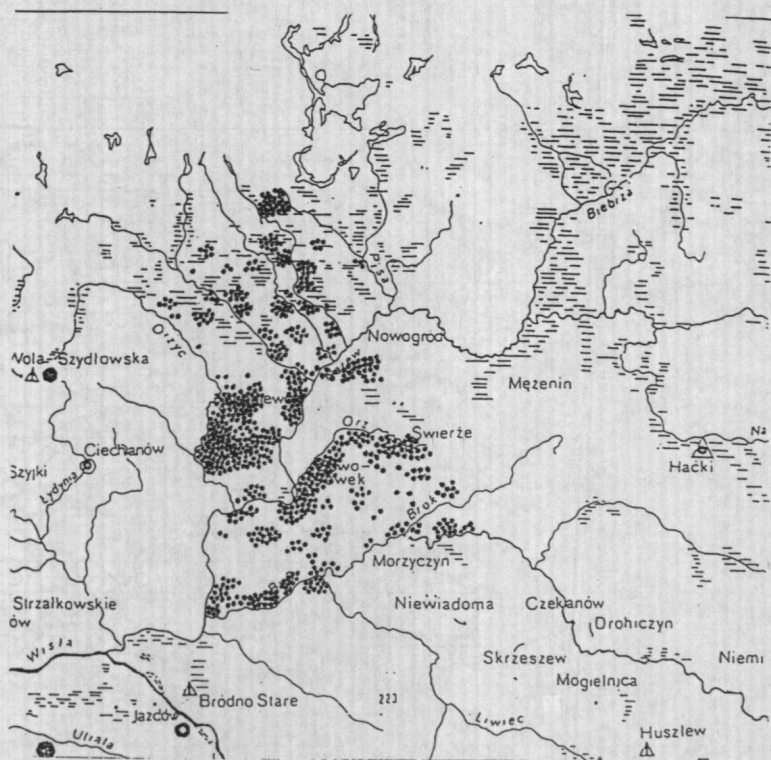
Lokalizacja stanowisk z okresu halsztackiego i lateńskiego
Epoki Żelaza

Mapka nr 7

. Lokalizacja stanowisk z Okresu Wpływów Rzymskich

Mapka nr 8

Lokalizacja stanowisk średniowiecznych

Mapa nr 10

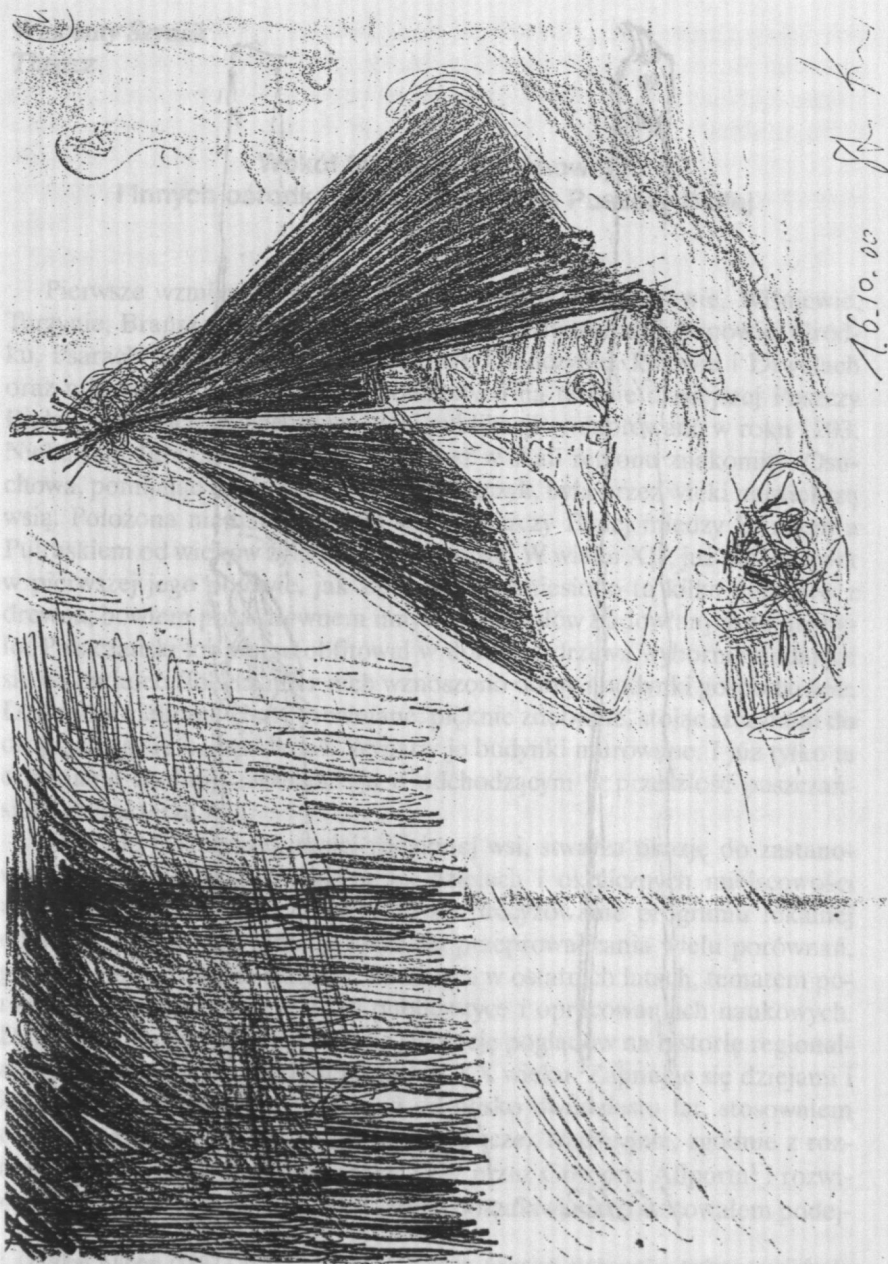
Lokalizacja obiektów wyznaczających przebieg
 archeologicznego szlaku turystyczno-kulturowego

REKONSTRUKCJA OBIEKTÓW W SKANSENIE ARCHEOLOGICZNYM W LELISIE

16.10.03
H. K.

16.10.00 R. Kuzio